

порівнявши результати такого ж опитування, наприклад, прибалтів, чи німців. Разом з тим смиренність в шкалі рис християнського характеру входить у трійку основних складових (на відміну від опитування 1988р.).

Ми бачимо, що протестантська проповідь у сучасній Україні переживає період розквіту. Протестантські церкви прагнуть цілком реалізувати можливість повсюдно і відкрито проповідувати Євангеліє. Масове проповідування, що було властиве першій половині дев'яностих років ХХ ст., змінюється процесом наповнення протестантської проповіді глибоким богословським змістом. Будемо сподіватися, що позитивним підсумком цього процесу стане більш повна християнізація українських віруючих, усвідомлене засвоєння ними християнських людських цінностей.

II

ІСТОРИЯ, ЕТНОЛОГІЯ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ

*З.Швед** (м. Київ)

В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПІНСЬКИЙ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ НАЦІЇ І РОЛЬ РЕЛІГІЇ В ЦЬОМУ ПРОЦЕСІ

За останнє десятиліття актуалізувався інтерес до спадщини таких вітчизняних мислителів, які працювали в просторі соціально-культурологічної та релігієзнавчої проблематики. Саме тому звернення до творчого доробку В'ячеслава Липинського, на нашу думку, є обґрунтованим. Сьогодні його спадщину можна використати не лише для розуміння історії суспільства і держави, але й для усвідомлення деяких аспектів нашої сучасності. Тому слід більше уважно прислухатися до думок цього мислителя.

Однією з провідних ознак концепції В. К. Липинського є його глибоке переконання в тому, що ідея національної державності та існування нації - взаємообумовлені феномени. «Не існує ні одної

* ШВЕД З.В.- пошукач кафедри релігієзнавства Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

європейської нації без спільної ідеї національної незалежності і без спільної боротьби за цю незалежність. І тільки коли існує об'єднуюча спільна ідея української незалежності, можна говорити про існування української нації» [Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. К.-Філадельфія, 1995.- С. 4]. Так, говорячи про націю, Липинський розглядає причини її виникнення, становлення та розвитку в зв'язку саме з ідеєю національного державотворення.

Очевидно, що свої творчі пошуки мислитель спрямовував на розкриття причин поступу або, навпаки, занепаду тих чи інших націоутворюючих та об'єднуючих ідей. Чимало уваги Липинський приділяв психологічному аспекту цього процесу. «Нації творяться перемогами або нещастями психологічно спільними для всіх членів одного національного колективу» [Там само.- С. 16].

Не сумніваючись щодо вагомості матеріального чинника як елементу політичного перетворення, Липинський, однак, наголошував на тому, що ідеї, які покликані обґрунтовувати ті чи інші процеси в суспільстві, мають пріоритетне значення. «В кожному політичному факті треба розрізняти два моменти: ідеологічну надбудову, що є продуктом теоретичного думання і складається під впливом різних пануючих в дану епоху теорій, і матеріальне підложжя - спосіб життя і праці даної групи, яке той політичний факт і ту ідеологію предрішає» [Там само.- С. 5]. У цьому зв'язку Липинський звертає увагу на ту обставину, що «ідеї творяться людьми для людей. Виростають вони зі стихійною матеріального життя й предопреділяються оцею найглибшою основою громадського існування людської стихії, а служить на те, щоб цю стихію кожний раз опанувати, щоб вона в зрості свому самого громадського зв'язку між людьми - в формі нації-держави і зав'язаної з тими формами - культури й цивілізації - не розсадила» [Там само.- С. 17]. Липинський не заперечує того факту, що в процесі формування громадської спільноти її члени проходять певні етапи становлення, які пов'язані як з боротьбою в природному просторі для визначення власного існування, так і з творенням певної системи цінностей, численних ідей соціального призначення. «Люди ... у боротьбі з природою мусять у першу чергу опанувати самі себе, свої антигромадські, антиорганізаційні інстинкти, мусять творити в собі нові складніші соціальні вартости, мусять разом з новою, кращою і більш скомплікованою машиною творити нову вищу громадську національну мораль, виробляти в собі нову більшу силу духу» [Там само.- С. 19].

Розробкою таких ідей, наголошував мислитель, має займатися певна верства чи група осіб, яка спирається на досвід минулого. Саме

історія, на думку Липинського, повинна стати джерелом знання, яке доводить, «що всі громадські цінності були завжди сотворені уміючою панувати над своїми та чужими пристрастями, організованою та непохитною в своїх переконаннях меншстю» [Липинський В. Релігія і церква в історії України.- К., 1993.- С. 12]. Ці цінності зберігає традиція, яка, власне, і постає механізмом, що вводить особу в соціальне життя. Сама традиція - це «певним чином відібраний, впорядкований, структурно зорганізований досвід. При цьому його структурна організація прямо або опосередковано відтворює певні аспекти соціальної організації. Можна сказати, що завдяки традиції спільнота передає сама собі послання, необхідне для виживання та самопідтримки» [Колеватов В. А. Социальная память и познание.- М., 1984.- С. 153]. Так, традиція відбиває у собі духовні надбання історичного руху і здатна запропонувати суспільству впливові важелі для вдосконалення сучасності.

Подібний підхід до розуміння історії на загал дає нагоду, зокрема, критично тлумачити власну спадщину. Липинський вважає, що історія держави доводить : вітчизняна інтелігенція, поклавши на себе зобов'язання творити національну ідею, на жаль, з цим завданням не впоралася через політичну дезорієнтованість та невизначеність під час формування цілей. Інтелігенція «створила ідею про залежну від перемоги тієї чи іншої сторонньої сили, і з цими сторонніми силами об'єднану, а всередині роз'єднану й непримириму в собі Україну, і таку розпорошену, здеморалізовану націю українську ми тепер маємо» [Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму.- К.-Філадельфія, 1995.- С. 16]. Тут слід ще раз підкреслити, що історія не є просто описуванням минулого. Вона здатна задовольнити потреби нації тільки в тому випадку, якщо вона присутня у «своїй крові, в своїй традиції, своїй культурі» [Там само.- С. 77].

Історичне минуле через досвід та повчальну силу здатне консолідувати націю для здійснення нових цілей. Історія, твердить Липинський, не є мертвою. Вона не тільки наука про минуле, що оповідає про розвиток або занепад певних ідей. Історія – рухлива, а тому спроможна надихати творчу, активну меншість на обґрунтування своєї власної «духовно - громадської цінності, що потім перебирає і привласнює «пасивна більшість» нації». Саме навколо такої меншості повинен об'єднуватись «суспільний організм». Така меншість може стати тією консолідуючою силою, яка утримує націю в єдності.

Для поступу в націєтворчому процесі необхідним стає елемент національного ідеалізму. Липинський наголошує на тому, що для творення та подальшого існування нації конче потрібні «ідеї, віри,

легенди про одну єдину, всіх українців об'єднуючу, вільну й незалежну Україну» [Там само.- С. 16]. Але, крім наявності цих складових, необхідною стає також боротьба за те, щоб ці ідеї стали реальністю. Провина за непослідовність реалізації втілення ідей цілком накладається на сучасників мислителя. Творча меншість через розбрід не спромоглася створити спільної ідеотворчої групи. Вона розпорошувала свої сили заради досягнення хибних цілей, і не приділяла достатньої уваги нагальним проблемам.

Незважаючи на такі вагомні недоліки, процес творення нації надалі вимагає наявності «національної еліти». Саме на неї покладається обов'язок сформулювати та поширити ідеї загальнонаціонального значення. Національна діяльність, стверджує автор «Листів до братів-хліборобів», пов'язана в подальшому з діяльністю таких провідників нації, що репрезентують національну ідею та систему національних цінностей. Крім цього, «сила тих ідей, їх вплив, їх значіння залежить од індивідуальної вартости тих людей і тих груп, що ці ідеї часу висловлюють і їх у життя проводять» [Там само.- С. 17]. Таким чином, досліджуючи спосіб творення та впровадження в життя об'єднуючої ідеї, Липинський підкреслює той факт, що ідеї, які призначені для всієї нації, не повинні відрізнятись від тих, якими користуються самі творці цих ідей. Це означає, що люди, які покликані стати провідниками нації, повинні усвідомлювати свою не тільки історичну, але й культурну єдність з тими, кого вони очолюють. У своїх політичних роздумах Липинський доходить того висновку, що монополізація національної ідеї призводить до конфлікту всередині нації. Коли боротьба за право володіння національною ідеєю роз'єднує людей, які мали б бути єдиними на користь самої нації, наслідки можуть бути такими, які важко передбачити. Внутрішній конфлікт щодо політичної домінанти ідеї має лише негативні наслідки.

На думку Липинського, для об'єднання нації необхідно створити певні передумови. А саме : найсильніший клас, який існує в суспільстві, повинен взяти на себе відповідальність і очолити процес об'єднання нації. При цьому, крім матеріального підґрунтя, великого значення набувають духовні цінності, які цей клас творить, зберігає та сповідує. «Клас хліборобський, клас землі ... в усіх країнах світу єсть носителем традицій цієї землі, тобто національної традиції» [Там само.- С. 14], спираючись на котру можна формулювати нові ідеї.

Цей клас здатний найбільш повно сприймати такі ідеї саме через свою духовну належність до них. Тут слід відзначити те, що здатність стати центром, навколо якого може творитися нація, є тільки у «еліти». Саме вона покликана, згідно з позицією Липинського, бути стрижнем для

творення ідеології. «У тих колективів, що вже мають усі дані для розвитку національної ідеології, така чи інша національна форма тієї ідеології залежить виключно від індивідуальної вартості тих, хто ту ідеологію репрезентує. Тому одні етнографічно відмінні колективи стали націями. А інші так само етнографічно відмінні колективи націями не стали» [Там само.- С. 18].

Елітні групи, які творять ідеологію нації повинні спиратися на власні цінності. Ці цінності можуть і повинні ставати загальноприйнятними. Саме вони є одним із тих елементів, які можуть творити націю із задалегідь підготовленої маси людей. Говорячи про український народ, Липинський пише: «...ми маємо надзвичайно здібну, сильну, здорову народню масу з окремою мовою, окремою своєрідною культурою, масу, що компактно живе на точно означеній території. Маємо, отже, основні статичні елементи нації, які в теорії завжди можуть служити підставою для бажання перетворити їх в елементи динамічні: для сформування з нашої несвідомої етнографічної маси, свідомої та організованої державної нації» [Там само.- С. 68].

Для досягнення цієї мети, стверджує Липинський, необхідний «національний пафос», що ґрунтується на національному ідеалізмі і про який вже йшлося. Саме ця умова утворює сутність «творчого змісту нації», який впливає на формування зазначеного феномену. Такі поняття, як героїзм, патріотизм, самопосвята, любов, постають актуальними для відродження нації.

Іншою умовою творення нації, за Липинським, є творча внутрішня боротьба. Але, такою цю боротьбу можна вважати тільки тоді, «коли вона спрямована на ствердження державної культурної незалежності. Тільки така боротьба може створити підстави для творення спільних для цілої нації, національних цінностей» [Там само.- С. 4]. Осмислюючи історію як процес, в якому «меч та ідея» стають двома боками однієї дійсності, що твориться саме завдяки існуванню «матеріальної сили та сили духовної», Липинський доходить до висновку, що саме ці чинники формують не тільки державу, але й націю.

Мислитель приділяв багато уваги питанню ролі релігії в державо-та націєтворчому процесі, її місцю в культурі. Хоча для нього існує «знак рівності між державною і національною залежністю», домінує так званий «територіальний патріотизм», не варто недооцінювати його ставлення до культурного чинника, вагомим компонентом якого є релігія. Феномен традиції змістовно наповнюється у Липинського релігійними, культурними та іншими ознаками. При цьому, як справедливо зазначають сучасні дослідники, філософські роздуми Липинського часто мають релігійне підґрунтя.

Липинський наголошував на тому що зв'язок політики і релігії є сталим й існує незалежно від того, чи цей зв'язок спостерігають та усвідомлюють, а чи ж ні. Але відносини між політикою та релігією мають свою специфіку. Держава може заперечувати та забороняти релігію, вона може відокремлювати себе від релігії або «слухати наказів релігії». Релігія та церква, в цьому випадку, використовують все своє знаряддя для впровадження обов'язкової моралі, яка, обмежуючи свободу, примушує особу «здержувати свої егоїстичні зажерливі інстинкти», пропонує докладати «найбільше зусилля в боротьбі зі злом і кличе до жертви та посвяти для цілої громади» [Липинський В. Релігія і церква в історії України.- С. 18].

Таким чином, Липинський визначає природний стан людини як егоїстичний та не обмежений будь-якими нормами. Якщо людина не здатна вгамувати власну агресивність, тоді вона рухається до саморуїнування. Але якщо над особистісним буттям стоїть закон моралі, то тоді люди не тільки виживають, але й стають здатними до позитивних, спільних дій. Тут справедливо постає питання про природу закону, який покликаний регулювати стосунки між людьми.

«Тільки понад всіма людьми стоячий, для всіх людей однаковий і однаково їх обов'язуючий Божий закон громадської моралі і тільки авторитет влади духовної, яка цей Божий закон береже і за його виконанням стежить, в стані обмежити людський егоїзм, однаково як сильніших так і слабших. Тільки релігія і церква в стані своєю владою духовною, владою «не од мира сего», примусити сильніших та здатніших вживати свою більшу силу та здатність не тільки для себе, а й для добра слабших» [Там само.- С. 19]. Принагідно зауважимо, що для Липинського носієм Божого закону є релігія та церква, з одного боку, а з другого - саме релігія має поширити ці позаприродні закони на життя суспільства, використовуючи для цього всі засоби які є в її розпорядженні.

Хоча Липинський і відокремлює завдання релігії та держави, все ж таки вони обидві покликані взаємно доповнювати одне одну. «Не може сила матеріальна обійтись без сили духовної і не може сила духовна обійтись без церкви, без релігії, без її вищого духовного благословення і моральної санкції для своїх виконаних завдань. Але не може сила духовна виконувати завдання сили матеріальної, коли з установи духовної вона не хоче стати установою світською; коли свою службу вічному, Божому, вона не хоче перемінити на службу часовому, кесаревому, і коли цією службою світською вона не хоче погубити свого ореолу духовности, свого однакового і обов'язуючого всіх, понад - світського авторитету духовного, який єсть її суттю, оправданням її існування» [Там само.- С. 24]. Таким чином, релігія не повинна

перебирати на себе обов'язків світської влади, якщо вона прагне залишатися дороговказом духовного зростання нації. Релігійна віра має допомогти в становленні громадянського суспільства. Саме віра, за словами Липинського, має дати «силу духу для твердого, непохитного і послідовного творення» національної єдності.

Навіть історію, на думку деяких дослідників спадщини мислителя, Липинський підпорядковує Божим законам, які, в свою чергу, стають «найвищим критерієм історії» [Білас Л. В'ячеслав Липинський - історик // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.- К.-Філадельфія, 1994.- С. 33]. При цьому, як про це слушно зауважує В'ячеслав Заїкін, для Липинського держава є хоча і «справді важливим, але у відношенні до релігійно етичного - підрядним критерієм» [Там само.- С. 37].

Релігія постає системоутворюючим принципом організації спільноти. Вона виробляє норми, які координують справедливе співіснування осіб. «Рішаючу роллю в виробленні законних норм відіграє релігія, яка власне загальні і всіх обов'язуючі поняття моралі дає, своєю церковною організацією їх чистоту та ясність зберігає і відповідно до них обмежує і організує людські інстинкти та упорядковує людські думки, витворюючи той лад в хотіннях, ту єдність в думанню і ту організованість в ділах, що в життю політичним зветься державою, а в життю духовнім культурою» [Липинський В. Релігія і церква в Україні.- С. 27]. Таким чином, тільки релігія може виконувати цю функцію, а будь-яка заміна її іншим інститутом може призвести до кризи та руйнації усталеного ладу.

Людські інстинкти самі по собі ніколи б не змогли призвести до утворення такого феномену як нація. Природним для людини є інстинкт самозбереження та егоїзм, який часто стає принципом побудови міжособистісних стосунків. Тільки релігія, вважає Липинський, може бути джерелом тієї сили, яка необхідна людині в її боротьбі за «збереження та поширення життя» [Там само.- С. 28].

Липинський при цьому зауважує, що саме завдяки притаманній людині схильності до містицизму й з'явилася релігія. Це дуже важливий момент для розуміння поглядів Липинського як на природу релігії, так і на її зв'язок із явищем націєтворення. «Містицизм це одна з найбільших сил, яку в боротьбі за існування має в своєму розпорядженню людина. Без нього людина не поширила би свого панування на цілу земну кулю, вона б не завоювала її, не стала би «царем природи». Тільки віра дає людині той розмах, те захоплення, що одні в стані творити великі, переростаючі фізичну силу людини «надлюдські» діла. Без віри - без містицизму - не можна помислити цілої людської культури і цивілізації. І перед в цій культурі і цивілізації вели й ведуть раси, нації та класи, серед

яких переважає власне містичний настрій; серед яких містичні аспірації знаходять найвищий вираз в ідеї післанництва, в ідеї месіанізму, але які разом з тим уміють свій містицизм здержувати і ним керувати» [Там само.- С. 29].

Одним із дієвих компонентів релігії є, на думку Липинського, містицизм. Він протистойть таким проявам людини, які утверджують непохитну віру у власний розум та його безпомилковість. « Своєю непорушною догмою і вірою в вищі од часових людських примх та ілюзій Божії закони, релігія при помочі церкви береже людей від анархії в думанню, в почуваннях і в ділах. Вона служить «провідником для розуму і сторожем серця»; вона дає лад і порядок думкам та інстинктам в життю кожної людини, а тим самим дає той лад і порядок думкам та інстинктам громадським. Без якого організованого, державного життя не буває» [Там само.- С. 31].

Головною силою релігії є вроджена віра людей в існування потойбічного життя. Цей елемент віри набирає ваги тоді, коли нібито «земне щастя» вже досягнуто і здається, що всі можливості вичерпано. Ця віра стримує людину від неминучого скептицизму. Містицизм, що є підґрунтям релігії та її дієвим чинником, стає основою для розбудови людиною своєї духовності. Там, де розум неспроможний озброїти людину знанням про дійсність, релігія допомагає не тільки опанувати власні емоції, але й побудувати розмаїття духовного світу.

Так постає домінантним місце релігії в культурі. Вона, тобто релігія, стає невід'ємним компонентом культури. Саме релігія стримує вроджені деструктивні нахили людини, яка постійно шукає спосіб для виявлення своїх пристрастей. Тому, релігія першою наражується на руйнування. Як найбільш діючий і стримуючий фактор, вона виступає й першим об'єктом людських нападів. Містицизм, який не оформився в релігію, а став некерованим, Липинський називає магією. Магія, на противагу містицизмові, стає деструктивним чинником в культурі. «Крім релігії не має іншої сили для побороення моральної і соціальної анархії, джерела якої лежать в примітивнім, стихійнім, релігією неопанованим містицизмі, руйнуючим своєю анархічністю всі культури і всі держави» [Там само.- С. 33].

У часи лихоліття релігія може стати осередком, в якому переховується культура. В релігії культура продовжує своє існування і свою творчість. «Нація це перш за все духовна єдність і організація» [Там само.- С. 42]. Як не можна уявити існування людини без релігії, так само не можна помислити розвиток культури, яка би не спиралася на релігію або не знаходила би власних ідей в якомусь іншому місці. Всі національні ідеї мають своїм підґрунтям, зокрема, релігійні уявлення. Липинський,

зокрема, пише про Україну, для якої її походження від Бога, її заданість зумовлює національне життя самого народу. «Синтези між Сходом і Заходом... єсть суттю України, її душею, даною їй в день її народин од Бога історичним покликанням, символом і ознакою її національної індивідуальності - її окремішного національного життя» [Там само.- С. 58].

Крім цього, релігія як місце збереження традиції є вагомим чинником як у творенні національної ідеї, так і в духовній праці, спрямованій на пізнання та усвідомлення національної єдності людей. «Одною з головних передумов гармонійного життя та розвитку як одиниці так і нації, єсть пізнання самої себе» [Там само.- С. 60]. На думку Липинського, поняття нації про саму себе та усвідомлення самої себе відпрацьоване багатьма мислителями і має безсумнівне значення для розвитку самої нації.

Однією із форм, в якій утримується притаманне кожній людині бажання зберегти такі способи співіснування, які громада вважає найприроднішими для себе, є обряд. «В прив'язаности до обряду головну ролю грає вроджене кожній людині і кожній нації бажання зберігти непорушними ті форми, що йдуть в парі з переживаннями позитивними, корисними для скріплення та усталення життя. Зокрема в сфері релігійній обряд має велике значення символічне, як виявлення містичної суті релігії : сполучення з Богом і віра в Його допомогу» [Там само.- С. 117-118].

Липинський відзначає, що звернення до духовності відбувається в суспільстві, коли політична влада перебуває в кризовому стані. «З релігією і обрядом поняття нація зв'язуються у нас всякий раз тоді, коли нація наша перестає бути матеріальним політичним фактом, а перетворюється в ідеологічний напрям, і коли її репрезентантами перестають бути люде сили матеріальної (володіючи зброєю і засобами продукції), а стають люде сили духовної: духовенство, інтелігенція» [Там само.- С. 90].

Релігія часто виявляє, а з часом й відтворює досвід попередніх поколінь в якійсь звичаєвій (обрядовій) формі. «Релігія скрізь і завжди ділає здержуючо і організуючо тому, що своїми однаковими і непорушними догмами та наказами моралі, вона обмежує антигромадські і антитовариські індивідуалістичні примхи одиниці» [Там само.- С. 119].

Таким чином, Липинський стверджує, що факт існування нації залежить від усвідомлення ідеї національної незалежності. Творенням і запровадженням цієї ідеї має займатися еліта нації, яка спирається на традиційні (консервативні) засади. « Не можна закривати очі на те, що ядром нації єсть її консервативні та традиційні установи» [Там само.- С.

63]. Традиція, яка ґрунтується, зокрема, на релігійних переконаннях, покликана обґрунтувати та підтримати поширення ідеї про необхідність державотворення. Саме тому «упадок релігії... йде завжди в парі з розкладом державного, національного та товариського життя. З руїнацькою гризнею розбещених в своїм необмеженім індивідуалізмі одиниць» [Там само.- С. 119]. Так релігія стає дієвим чинником формування державності. Підсумовуючи сказане, слід підкреслити головне: для Липинського процес становлення нації тісно пов'язаний із затвердженням ідей про національну державу, творцем якої має постати еліта нації, що зорієнтована в цьому творчому процесі на духовні орієнтири.

*О.Рибак** (м. Київ)

КОНЦЕПЦІЯ РАНЬОГО ХАСИДИЗМУ: ВИТОКИ ТА РОЗВИТОК

Хасидизм – релігійно-містична течія в юдаїзмі, що виникла у першій половині XVIII ст. серед єврейського населення Волині, Поділля та Галичини. Появу нового руху в ортодоксальній юдейській релігії зумовили зміни у соціально-економічному та політичному становищі українських євреїв, які відбувалися у той період. Козацьке повстання під проводом Б. Хмельницького 1648 – 1654 рр., Гайдамаччина та інші народні заворушення XVII – XVIII ст. сильно підірвали добробут єврейського населення, призвели до поглиблення майнового та соціального розшарування всередині громад, послаблення внутрішньокагальної дисципліни, падіння авторитету релігії та престижу рабинської науки. На Волині, Поділлі та в Галичині, які найбільше постраждали від військових дій, значно знижується загальний культурний рівень народу, занепадає талмудична наука, закриваються школи.

В міру занепаду рабинської науки посилюється “таємне вчення” - Кабала – релігійно-містична течія, яка мала значний вплив на культуру практику, ідеологію та духовне життя єврейського народу. “Таємним вченням” вона є тому, що, як вважають її апологети, вивчає найзаповітніші та найфундаментальніші проблеми людського буття

* РИБАК О.А.- пошукач кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського Національного університету імені Тараса Шевченка, викладач факультету юдаїки Міжнародного Соломонового університету.